

III. RECENZIJOS

Xavier Blanco Escoda

*Barselonos autonominis universitetas
08193 Bellaterra (Barselona), Ispanija
El. paštas: Xavier.Blanco@uab.cat*

Moksliniai interesai: leksikologija, dvikalbė leksikografija, vertimas, romanų kalbų istorija

PASAULIO GARSAI, SUSTINGĘ KALBOJE

**MELNIKIENĖ, DANGUOLĖ, 2016. *L'onomatopée, ou le « monstre hybride »*.
Paris: Hermann Éditeurs. – 286 p.**

Danguolės Melnikienės knyga apie onomatopėjas, žodžius esančius kalbų paribiuose, susideda iš trijų pagrindinių dalių: pirmojoje yra apžvelgiamos kalbos atsiradimo (onomatopėjinės ir fonocentrinės) teorijos, antrojoje nagrinėjamas onomatopėjų lingvistinis statusas, o trečioji – skirta onomatopėjų leksikografinio aprašo analizei.

Pirmoje D. Melnikienės tyrimo dalyje pateikiama išpūdinga glotogenezės teorijų apžvalga, kuriose į onomatopėjas neretai buvo žiūrima kaip į pirmosios žmogaus kalbos apraiškas. Autorė mums primena, kad pats onomatopėjos terminas (pažodžiui išvertus iš senosios graikų kalbos reiškia „kuriu žodžius“) buvo suvokiamas kur kas plačiau, negu šiandien: jis apėmė naujažodžių kūrimą apskritai (ši reikšmė dar yra išsaugota Hatzfeldo ir Darmesteterio žodyne *Dictionnaire général de la langue française*).

Jau *Kratile* išdėstyta, bet kartu paneigta onomatopėjinė kalbos kilmės teorija. Regis taip Platonas prieštarauja stoikų garsinio simbolizmo idėjai, pagal kurią tam tikros sensorinės objektų charakteristikos nulemia garsų charakteristikas. Dantė savo ruožtu laikosi *Pradžios knygos* postulatų ir atmeta bet kokią pamėgdžiojamu parentą žodžių kilmę jau vien dėl to, kad Dievas drauge su pirmuoju žmogumi žemėje sukūrė „apibrėžtą kalbėjimo formą“ (*certa forma locutionis*).

Tačiau, pavyzdžiui, Lokas mano, kad Dievas nesukūręs kalbos, bet suteikęs žmogui galimybę ją išvystyti. Tuo pat metu jis neigia, kad žodžiai turi natūralų ryšį su idėjomis – tai gryniausias konvencionalizmas, kurį kategoriškai atmes Leibnicas, nes žvelgiant jo akimis, žmogiškosios būtybės pritaiko garsus savo jausmams ir emocijoms reikšti. Taigi Leibnicas sukuria pirmąją onomatopėjinę glotogenezės teoriją, kurią netrukus sukritikuos amžininkai, pirmiausia Herderis. Šis pateikia kitą glotogenezės teoriją, kuri nėra onomatopėjinė, bet fonocentrinė: ja remiantis, pirminė emocinė kalba priminė giesmę, tačiau ji nebuvo grįsta pamėgdžiojimu. Akcentuodamas emocijas, jis seka Ruso, nors pastarojo nuomone dauguma žodžių yra onomatopėjinės kilmės.

XIX a. onomatopėjinė kalbos kilmės teorija įgyja nuoseklų gynėją – Šarlis Nodjė, *Dictionnaire raisonné des onomatopées françaises (Aiškinamojo prancūzų kalbos onomatopėjų žodyno)* (1808) autorių, kuriuo nuomone visos pirminės žodžių šaknys buvo imituojamasis prigimties. Jis klasifikuoja onomatopėjas, atsižvelgdamas į jų binarinius santykius: viena vertus, „tikrosios onomatopėjos“ (žodžiai, „kurių gamta išmokė, regis, visas tautas“, pvz., *glouglou*), kita vertus „abstrakčiosios onomatopėjos“ (sudarytos analogijų pagrindu, pvz., *clignoter*); viena vertus, „natūraliosios onomatopėjos“ (būdingos visoms tautoms), kita vertus „vietinės onomatopėjos“ (būdingos vienai kalbai). Antrajame žodyno leidime, jis dar išskirs antrinio susiformavimo onomatopėjas, *mimologizmus*. Būtent Ženetas, knygos *Mimologiques* autorius, skirs Nodjė visą skyrių, pavadintą *Mimologiques*.

XX a. lingvistika į Nodjė pažvelgė kaip į poetą, kuris pernelyg lengvai leidžiasi nešamas fantazijų. Sąlyginis ženklų charakteris priešpastatomas glotogenezės teorijoms. Vis dėl to Jespersenas pripažįsta, jog jos iš dalies yra įdomios, o Ženetas teigia, kad bet kuris sąlyginis žodis esą turėjęs ekspresyvų pagrindą. Ir jei kalbos tapę sąlyginėmis, jos nebūtinai yra tokios savo esme. Tačiau Ženetas laikosi pozicijos, kuri pripažįstama kaip anachroniška ir yra susijusi daugiau su literatūra, negu su lingvistika.

Antroji knygos dalis skirta onomatopėjų lingvisto statuso problemai, kuri iki šiol lieka gana neapibrėžta. Onomatopėja priskiriama jaustuko poklasei, kuris pats yra tam tikras gramatinis išgojus, „gėdingoji kalbos dalis“, kaip jį apibūdina L. Rosier. Lotynai Varonas, vėliau Donatas buvo pirmieji, suteikę jaustukui savarankiškos gramatinės kategorijos statusą. Priscianas net atskyrė pirminius jaustukus (onomatopėjas) nuo antrinių, leksikalizuotų.

Kai dėl prancūzų kalbos gramatikų, tai Palsgravas pamini antrinius jaustukus, tačiau ignoruoja pirminius (t. y., onomatopėjas). Sylvius, nepaisant savo inovatyvių teiginių, onomatopėjas taip pat palieka nuošalyje. Luji Mėgrė taps pirmuoju prancūzų gramatiku, kuris užsimins apie pirminius jaustukus, nors jų neanalizuos, o Roberas Estienas įtrauks juoką pamėgdžiojančią onomatopėją, niekaip jos nepakomentuodamas. XX a. Damouretas ir Pišonas jaustukui apibūdinti sukurs terminą *factif nominal* (*factif*, nes „atlieka frazės funkciją“, *nominal*, nes nėra „verbalinis, nei instrumentinis“).

XX a. lingvistika nubrėš demarkacijos liniją tarp jaustuko ir onomatopėjos. Bally skiria tris jaustukų rūšis: sušukimus (emociniai jaustukai), onomatopėjas (aprašomieji jaustukai) ir signalus (deiktiniai jaustukai). Swiatkowska pasinaudoja šiuo suskirstymu ir kalba apie modalinius jaustukus (kurie nesuteikia jokios informacijos apie išorinį pasaulį), diktalinius („grynąsias onomatopėjas“, turinčias gryną deskriptyvinį charakterį) ir mododiktalinius („hibridines onomatopėjas“, pvz., brr!). Savo ruožtu R. Lorans atskiria ekspresyvinę funkciją (jaustukas) nuo imitatyvinės funkcijos (onomatopėja). Kleiberis pastebi, jog nors ir būdama motyvuota, onomatopėja yra kalbos ženklas, tam tikra sąlyginė adaptacija (gaidys nesako *cocorico*, t. y., žodžio, kuris yra prancūzų kalbos ženklas). Kita vertus, jaustukas perteikia subjektyvią realybę (kalbėtojas išgyvena išreikštą emociją), o onomatopėja – objektyvią realybę (tam tikrą garsą). Šiuos skirtumus pakankamai seniai pastebėjo lietuvių grama-

tikai (Jablonskis, 1919 metai), kurie suteikė onomatopėjoms išskirtinį gramatinį statusą, jas apjungdami į savarankišką gramatinę klasę – *ištiktukus*. Lietuvių kalba, kurioje onomatopėjos yra labai svarbus neologizmų šaltinis, duoda pavyzdį kitoms indoeuropiečių kalboms, kuriose skirtumas tarp onomatopėjos ir jaustuko, regis, yra išreikštas prasčiau.

Antrosios Melnikienės knygos dalies pabaigoje apibendrinami mėginimai pateikti onomatopėjų klasifikacijas, kurių išsamiausią sukūrė Enkelis ir Rėzo: jie išskyrė šešias tematines onomatopėjų grupes (gyvūnų balsai, gamtos garsai, ir t. t.).

Trečioji ir paskutinioji D. Melnikienės tyrimo dalis skirta leksikografiniam onomatopėjų aprašui. Autorė konstatuoja, kad XVI amžiuje, onomatopėjų fiksavimas žodynuose yra labai ribotas (pirmajame prancūzų kalbos žodyne, kurio autorius yra R. Estienas, galime rasti, pavyzdžiui, *tinter*). XVII a. Nico jau kalba apie onomatopėjinės darybos žodžius, kaip antai *coucou* atveju. Rišlė į savo žodyną neįtraukia garsus imituojančių žodžių; tuo tarpu Furetjeras laiko onomatopėjas autoniminiais leksikografinio aprašo vienetais (tą galima spręsti iš jo žodyne esančio straipsnio *onomatopėja*) ir joms skirtuose straipsniuose pateikia vartojimo pavyzdžių.

Bozė sukuria interjection (jaustukas) ir *onomatopée* (onomatopėja) (beveik trys puslapiai) skirtus straipsnius Didro *Enciklopedijoje*. Šiam garsiam gramatikos specialistui onomatopėjos yra „gamtos aidai“, tačiau kaip vartojimo pavyzdžius jis pateikia tik imitacijos pagrindu sudarytus žodžius, bet ne pačias onomatopėjas *stricto sensu*. Nodjė ir Akademijos žodynas XIX amžiuje paseks jo pavyzdžiu ir pateiks savo antraštynuose praktiškai vien tik leksikalizuotas onomatopėjas (*trictrac, cliquetis*) – išimčių bus nedaug. Tačiau Littrė susidomės autentiškomis onomatopėjomis, jas pateiks žodyno antraštyne kaip lemas ir skirs ne tik detalų semantinį aprašymą, bet ir istorinę analizę. Šia prasme Littrė, manantis, jog onomatopėjos paklūsta bendriesiems leksikos kitimo dėsniams, yra kur kas progresyvesnis už kai kuriuos XX amžiaus autorius, tokius kaip Nyropas, Damouretas ir Pišonas, teigiantiems, kad onomatopėjos nepatiria lingvistinių pokyčių. Hatzfeldas, Darmesteteris ir Thoma įtraukia autentiškas onomatopėjas į savo žodyną (1890–93), o Akademijos žodynas taip padarys tik aštuntame leidime (1932–35).

Tokie žodynai kaip *Le Grand Robert* (GR) arba *Trésor de la Langue Française* (TLF) pateikia detalų daugelio onomatopėjų aprašą, nors jų aspektai skirtingi. GR įtraukia beveik šimto šių kalbos vienetų sąrašą straipsnyje onomatopėja. TLF skiria ypatingą dėmesį jų diachroniniam aprašui.

Atsižvelgus į tai, jog lietuvių kalboje onomatopėja yra praktiškai tapatinama su savarankiška kalbos dalimi ištiktuku, lietuviški žodynai aprašo didelį šių kalbos vienetų skaičių. Antai *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* aprašo daugiau kaip keturis šimtus onomatopėjų.

Vis dėl to Melnikienė apgailestauja, jog kai kurie lietuviški dvikalbiai žodynai visiškai nepateikia semantinio onomatopėjų aprašo.

Trečioji knygos dalis baigiama specializuotų onomatopėjų žodynų apžvalga. Autorė analizuoja Miotto (1968), Ruderio (1998) leidinius, daugiausiai vietos skirdama Enkelio

et Rézo (2003, 2005) leksikografiniam darbui – pirmajam moksliniam prancūzų onomatopėjų žodynui, be kita ko pateikiančiam daugybę pavyzdžių, surinktų iš literatūros tekstų, pradedant XVI a. ir baigiant XXI amžiumi. Vienas šio žodyno paratekstų yra tematinė onomatopėjų klasifikacija, kuri gali padėti vartotojui, abejojančiam, kurią iš įvairių šio lingvistinio vieneto formų pasirinkti arba norinčiam pasitikrinti, kokie vienetai atitinka vienokius ar kitokius garsus.

Sunku būtų pervertinti Danguolės Melnikienės tyrimo reikšmingumą, analizuojant kalbos vieneta, kuris užsitarnauja daugiau dėmesio, negu yra jo iki šiol susilaukęs. Autorė, jau analizavusi šia problemą savo monografijos *Le dictionnaire bilingue. Un miroir déformant? IV* skyriuje, mums primena, kad į bet kurį lingvistinį vieneta derėtų žiūrėti kaip į leksikografinio aprašo objektą, ir kad kiekvienas tokio aprašo objektas nusipelno paties didžiausio dėmesio. *Onomatopėja arba „hibridinė pabaisa* yra tiksli ir puiki gramatikos bei leksikografijos tradicijų sintezė, skirta šiam „semantizmui grynuoju pavidalu“, apie kurį kalbėjo Benvenistas. Manau, kad jokia vėlesnė onomatopėjų studija negalės apeiti šios knygos, kuri turėtų įkvėpti nuodugniais, įvairių kalbų onomatopėjoms skirtas lingvistines studijas.

Pagaliau reikėtų pabrėžti, kad D. Melnikienės knyga yra lengvai ir maloniai skaitoma, nepaisant visos specialiosios terminijos, analizės griežtumo ir gausių literatūros šaltinių. Po kiekvieno skyriaus seka išvados, kurios sudaro trumpą ir labai reikalingą santrauką apie kiekvieną knygoje tyrinėjimą aspektą.

Atsižvelgdamas į šiuos čia išdėstytus faktus, tegalėčiau tik entuziastingai ir be jokių išlygų rekomenduoti skaitytojui Danguolės Melnikienės knygą, kurią laikau išskirtine onomatopėjų tyrinėjimų srityje.

Iš prancūzų kalbos vertė

G. M.